

עולים לטינו-אמריקנים - עולים מלטינו-אמריקה, 1919-1949

סבסטיאן קלור

תקציר

המאמר בוחן את המקרה של העולים שהגיעו לישראל מאמריקה הלטינית בין השנים 1919-1949 באמצעות מגוון רחב של מקורות כמותיים ואכותניים. הנתונים נדלו מדו"חות, פרסומים, קטעי עיתונות, תזכירים, אומדנים, מחקרים, מכתבים, זיכרונות ותיעוד בעל-פה. הסיפור האישי של העולה או של קבוצת עולים משמש כציר מרכזי של המאמר. הפיכת העולה האינדיבידואלי לקטגוריה אנליטית עצמאית מאפשרת לחשוף את מכלול היחסים הראשוניים של העולים ואת מניעיהם לעלייה, כפי שהם מתגלים במקרים שונים ופרדיגמטיים המייצגים את החוגים השונים שנטלו חלק בתהליך העלייה מאמריקה הלטינית. הממד האינדיבידואלי, הייחודי, משולב בממד הכמותי הכללי, החשוב מאוד כשלעצמו, ומעמיד בפרספקטיבה נאותה את שתי שיטות המחקר, הכמותית והאיכותנית. בדרך מתודולוגית זו המאמר מתחקה באופן ייחודי אחר סוגיות מחקר הנוגעות להיקף העלייה, למניעיה ולהרכבה הסוציו-דמוגרפי.

מילות מפתח: עלייה, עולים, יהדות אמריקה הלטינית, ציונות, ישראל, קיבוץ

ד"ר סבסטיאן קלור, אוניברסיטת חיפה

מבוא

בראשית דצמבר 1949 הגיע מניין האוכלוסייה היהודית במדינת ישראל למיליון נפש. גורמים בממשלה ובסוכנות היהודית החליטו לחוג את חג החנוכה של אותה שנה בסימן "המיליון הראשון". כ"ח בכסלו, ד' חנוכה (19.12.1949), צוין כיום חג במדינה ובתפוצות וכונה "יום קיבוץ גלויות".¹ ראש הממשלה, דוד בן-גוריון נאם בכנסת לרגל המאורע ואמר שהקו המנחה את פעולות הממשלה הוא המאמץ להכפיל את האוכלוסייה היהודית במדינת ישראל בארבע שנים.² מאמרים ראשיים בעיתונות הישראלית הוקדשו לנושא העלייה וקיבוץ הגלויות ובין מחבריהם ניתן למצוא את הסופרים משה סמילנסקי, ישראל דב פרומקין, יעקב עמית ואחרים.³ ד"ר בנימין צבי גיל, איש הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מסר פרטים על הרכב היישוב ועל צמיחתו בהרצאה מיוחדת בקול ישראל.⁴ תכנית הרדיו נפתחה בנאומו של יצחק רפאל, ראש מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית, במהלכו תיאר את ההתפתחויות הדרמטיות בתחום העלייה:

גלגולי עלייה קשים עברנו עד שהגענו למיליון הראשון. לפני שלושים שנה מנה הישוב העברי בארצנו רק חמישים וששת אלפים נפש. מאז שנת 1919 עד סוף נובמבר [1949] עלו 753,000 נפש והם, יחד עם הריבוי הטבעי מהווים את המיליון [...] מיום הקמת המדינה העצמאית במאי 1948 עד היום הזה עלו 333,000, כלומר: 17,000 איש בערך לחודש, ואם נזכה והעלייה תימשך בעתיד בקצב זה ואם נביא בחשבון את הריבוי הטבעי הרי נגיע תוך ארבע שנים למיליון השני [...] העלייה ההמונית באה מתוך 52 ארצות שונות, כמעט מכל גלויות ישראל. יהודים התגברו על קשיי היציאה ומכשולי גבול. בשורת הגאולה הגיעה לקיבוצים היהודים המרוחקים והנידחים ביותר [...] באו מארצות מצוקה ועלו מתוך תנאי רווחה, באו מאירופה המזרחית והמערבית, מאמריקה הצפונית והדרומית, מאפגניסטן, מהודו ועד כוש, תנועת העלייה הפכה תנועת העם כולו. העלייה ההמונית בנויה ומושתתת על שתי מגמות יסוד, שבהצטרפותן יחד הן מהוות את הכוח המניע, הדוחף והתובע, את תנועת העם לציון בקצבה הגדול והמזורז.⁵

אירועי אותו יום חגיגי תוארו בביטאון מחלקת העלייה, בקטעי עיתונות וביזכרונות אישיים. במקורות אלו משתקף האופן בו התייחסה החברה הישראלית לנושא העלייה. העולים נתפסו, ועודם נתפסים, כמכשיר לבנייה ולביצור כוחה של החברה הישראלית. טובתה של היישוב הלאומית קודמת בכל מקרה לטובת הכלל. "המיליון הוא כוח אם עומד המיליון כאיש אחד!", כתב נתן אלתרמן בשיר שחיבר לרגל אירועי "יום המיליון".⁶ אולם הנעלם הגדול בעיתונות, ביזכרונות ובסטטיסטיקות הוא העולה עצמו, השחקן המרכזי בדרמה.

מפתיע למדי שאף המחקר החברתי נוטה לבחון את תופעת העלייה כפונקציה להתפתחות החברה היהודית הישראלית. עובדה זו נכונה הן לגבי תקופת היישוב והן לגבי תקופת המדינה. בשני המקרים נחקרה העלייה בדרך כלל על רקע המדיניות הציונית וכפונקציה של התפתחות החברה היהודית בארץ-ישראל מבחינה כלכלית, חברתית ופוליטית. העולה נמדד אך ורק בתרומתו או אי-תרומתו ליישוב ולמדינה ונדחק לשולי המחקר. הדבר בולט במיוחד בחקר העלייה ההמונית בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל.⁷

התמורות שחוללה העלייה ההמונית מארצות האסלאם הניעו את החוקרים להתמקד בהבדלים בין העולים שהגיעו עם קבלת העצמאות לבין מי שהגיעו טרם קום המדינה. לשם כך פיתחו החוקרים גישות תאורטיות וניתוחיות שונות ונעזרו בקטגוריות יבשתיות גורפות וכוללניות: אסיה-אפריקה/אירופה-אמריקה, וקטגוריות בינאריות מכלילות אחרות, כגון יהודי המערב/יהודי המזרח ו-ארצות מצוקה/ארצות רווחה. הקטגוריות הרחבות התבססו על מונחים בני הזמן והלמו את תחומי עניינם של החוקרים, ואלו היו בעיקר

נושאים חברתיים: ההבדלים בין אשכנזים לספרדים והשערים בחברה הישראלית. העלייה והקליטה נבחנו על רקע מדיניות כור ההיתוך הישראלי. ההנחות התאורטיות של המחקרים הכמותיים והקטגוריות הרחבות בהן נעזרו, הטמיעו את תפיסת העלייה כאלמנט הומוגני וטישטשו את ההבדלים בין קבוצות העולים שהגיעו מארצות שונות.

המחקר ההיסטורי העוסק בתופעת העלייה נוטה לאמץ ללא עוררין את הקטגוריות הבינאריות המכלילות ואת מסקנות המחקרים הכמותיים ומתבסס בעיקר על היבטים רטרופקטיביים, תוך התחשבות מצומצמת בהבדלים תרבותיים, פוליטיים, כלכליים וחברתיים הקיימים בין עולים מארצות שונות. תהליכי עלייה/הגירה מתרחשים תמיד במסגרת חברתית-תרבותית מסוימת ואין לנתקם ממנה. חשיבותו המכרעת של הממד המקומי בכל תהליך הגירה הוכח זה מכבר בספרות הכללית העוסקת בתופעת ההגירה בכלל ובהגירה היהודית בפרט. אף-על-פי-כן קיימים מחקרים בולטים בתחום המתבססים על הקטגוריות היבשתיות והבינאריות, ובמרביתם נדחק עולמו הישן של העולה לשולי המחקר.

עובדה זו מסבירה מדוע לא זכו כל קבוצות העולים בחברה הישראלית לדיון אקדמי מעמיק, דוגמת קבוצת העולים מאמריקה לטינית. המחקרים הכמותיים המעטים שנערכו מציגים בדרך כלל נתוני יסוד על העלייה (מתוך נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה), ניתוח הרכבה ותכונותיה.⁸ החוקרים מדגישים בעיקר את מאפייני תהליך הקליטה של העולים בישראל כסיפור הצלחה.⁹ היבטים היסטוריים של העלייה מאמריקה הלטינית נחקרו באופן חלקי. מרביתם נגעו לעלייה החלוצית והבליטו בעיקר את חשיבותה של האידאולוגיה הציונית כמניע עיקרי לעלייה.¹⁰

סבורני שעל מנת להבין את תהליכי העלייה ואת מורכבותם, יש להתמקד בעולה כיחידה אנליטית בפני עצמה הראויה לבחינה ולעיון כציר המרכזי של המחקר. העלייה, ככל הגירה אחרת, היא בראש ובראשונה חוויה אינדיבידואלית ולא רק קולקטיבית. ראוי לעמוד על טיבה מנקודת המבט של העולה עצמו ומניעיו הסובייקטיביים. אולם את סיפורו האישי של העולה יש לראות בהקשר ההיסטורי הרחב הן של ארץ מוצאו והן של ארץ היעד. במאמר זה אבחן את המקרה של העולים שהגיעו לישראל מארצות שונות באמריקה הלטינית בין השנים 1919-1949, תוך יצירת אינטראקציה בין רמת המיקרו של העולה האינדיבידואלי לבין הרמה המאקרו-חברתית המשתקפת בנתונים הכמותיים. בדרך זו תיחשף התמונה הפרטיקולרית והעולה ייחלץ מן הסטטיסטיקות היבשות והאנקדוטיות.

על מנת לצלוח את המהלך המתודולוגי, אספתי מגוון רחב של נתונים כמותיים ממקורות שונים: דו"חות, פרסומים, קטעי עיתונות, תזכירים, אומדנים ומחקרים. בנוסף, אספתי מקורות ראשוניים המתעדים רטרופקטיבית את נקודת מבטו של העולה ומשפחתו, בהם מכתבים, ספרות הזיכרונות ותיעוד בעל-פה. במקורות מעין אלו ניתן לעבד את המידע באמצעות חקירתם ובחינתם של מקרים שונים ופרדיגמטיים. ההצלבה והשילוב של מידע זה עם הנתונים האגרגטיביים שמספקים המקורות הכמותיים יאפשרו לי, מבחינה מתודולוגית, להתחקות באופן ייחודי אחר סוגיות הנוגעות להיקף העלייה, למניעה ולהרכבה הסוציו-דמוגרפית.

עריכת הסטטיסטיקה של העלייה

מקור המידע הכמותי הסטטיסטי הוא ברישום שנערך על-ידי שני גופים במקביל: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה והמחלקה לעלייה של הסוכנות היהודית. בתקופת המנדט הבריטי פעלו בארץ-ישראל שתי

מחלקות לסטטיסטיקה: האחת, של ממשלת המנדט, עסקה באיסוף, עיבוד ופרסום נתונים בתחומים רבים של האוכלוסייה, הכלכלה והחברה בארץ-ישראל. המחלקה השנייה השתייכה לסוכנות היהודית ועסקה באיסוף נתונים אודות היישוב היהודי ואף ערכה מפקדים, סקירות ואומדנים בנושאים שונים כגון עלייה, אוכלוסייה יהודית, חקלאות, חינוך, ענפי כלכלה שונים ועוד. עם קום המדינה השתנו פני הדברים. בעיצומה של מלחמת העצמאות אוחדו שתי המחלקות ותחתן הוקמה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.¹¹

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הניחה את היסודות הסטטיסטיים לחיים העצמאיים של מדינת ישראל במספר ענפים. הנתונים רכזו, נערכו ועובדו בלשכה והמידע הופץ באמצעות השנתונים הסטטיסטיים שפרסמה: ביטאונה "הירחון הסטטיסטי לישראל", "הידיעות הסטטיסטיות", וכן סדרות של פרסומים מיוחדים. מקורות אלו מכילים נתונים על העלייה לארץ ומבוססים למעשה על רישום הנכנסים למדינה והיוצאים ממנה לסוגיהם: עולים, תושבים ותיירים. מי שנכנס למדינה או יצא ממנה בפרק הזמן הנדון נרשם בתחנות של ביקורת הגבולות אשר העבירו ללשכה המרכזית לסטטיסטיקה דו"ח יומי ובו סיכום התנועה לפי סוגי אוכלוסין. בנוסף העבירו התחנות השונות גם את טפסי הרישום של הנכנסים והיוצאים. שאלון רישום העולה כלל, בין השאר, את הנתונים: 'ארץ לידה' ו'נתינות', והחל משנת 1950 גם את הנתון 'ארץ המגורים האחרונה'. שאלוני המבקרים ששינו מעמדם לעולים (ונקראו תיירים משתקעים), התקבלו מלשכות העלייה הנפתיות וממרשמי משרד הפנים. מתוך כל אותם השאלונים נערכו העיבודים הסטטיסטיים של נתוני העלייה והקליטה.¹²

במקביל לעבודת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ריכזה גם המחלקה לעלייה של הסוכנות היהודית נתונים אודות העלייה לארץ. עם קום המדינה הוסיפה מחלקת העלייה של הסוכנות למלא את תפקידיה המסורתיים כפי שהתבצעו לפני כן במחלקת העלייה המנדטורית. בנוסף לפעילות השגרתית של רישום, הוצאת רישיונות, מתן אשרות וכד', המשיכה המחלקה לרכז, להכין ולהפיץ את הנתונים הסטטיסטיים אודות העולים. הנתונים שריכזה מחלקת העלייה נערכו על בסיס הכרטיסייה האישית של העולים.¹³ המחלקה לעלייה הפיצה מידע רב, כמותי ואיכותי, באמצעות ביטאונה "דפי עליה" החל מאפריל 1949. הביטאון כלל סקירות שונות על מצב העלייה, ידיעות מן המחלקה ומשרדיה בחוץ לארץ, סיכומי עלייה ועוד, ובנוסף כלל מדורים מיוחדים על העלייה בראי העיתונות ובדיוני הכנסת.¹⁴

העלייה לישראל על-פי ארצות המוצא של העולים

הרישומים הסטטיסטיים על ממדי העלייה לפי ארצות מוצאם של העולים מלמדים כי הנתונים אשר שימשו בתקופות השונות את הגורמים שעסקו ברישום ובניתוח העלייה לארץ היו: 'ארץ לידה', 'נתינות' ו'ארץ מגורים אחרונה'. המונחים הוגדרו כהלכה, אך במקרים רבים לא היה בהם כדי לציין את מוצא היהודים. עובדה זו מקשה במיוחד על הניסיון לאמוד את מספר העולים שהגיעו לארץ מיבשת אמריקה. לגביהם, לעתים אף לא אחד מהמונחים לעיל הצביע על מוצאם האמיתי. הסיבה לכך הייתה ההגירה היהודית ההמונית מאירופה לארצות החדשות שמעבר לים, ביניהן הארצות הלטינו-אמריקניות, בין שתי מלחמות העולם ולאחר מלחמת העולם השנייה. בתקופת המנדט הבריטי (1919-1948) למשל, נרשמו למעלה מ-450,000 עולים, מתוכם קרוב ל-600 עולים לטינו-אמריקנים. בתקופה זו הרישומים התבססו על ארץ לידה או נתינות, וכתוצאה מכך רבים מעולי אמריקה הלטינית לא נרשמו כלטינו-אמריקנים בסטטיסטיקות הרשמיות, שכן מצד אחד לא היו ילידי המקום ומצד שני גם לא התאזרחו בו.¹⁵

עדות היסטורית מראשית תקופת המנדט הבריטי הממחישה את טענתי ניתן למצוא ב"ספר העלייה השלישית" בפרק "דרך ארגנטינה לארץ-ישראל". שלמה זכרין, חלוץ צעיר, עזב את רוסיה בדצמבר 1913 במטרה לחמוק מגיוס לצבא, כפי שעשו רבים בדורו. בעת בחירת היעד התלבט הצעיר בין האפשרות להצטרף לאחותו בארץ-ישראל, לבין האפשרות להצטרף לאחיו באחת המושבות היהודיות של הברון הירש שהוקמו באותה תקופה בארגנטינה. שלמה בחר בארגנטינה. זמן קצר לאחר הגעתו פרצה מלחמת העולם הראשונה. "כל הדרכים נסגרו, ונאלצתי לשהות שם עד 1919", העיד שלמה. אולם המלחמה לא מנעה ממנו לחפש דרכים לעלות לארץ. באחת ההזדמנויות פנה עם קבוצת חלוצים לרב חלפון, דמות מפתח בציבור היהודי בארגנטינה דאז, במטרה להשיג באמצעותו ויזה אנגלית. אפשרות אחרת הייתה כרוכה בהצטרפות למתנדבים מארגנטינה ששירתו בגדוד העברי. הפתרון הגיע בסופו של דבר מכיוון בלתי צפוי לאחר שפנה עם חבריו לאגודה המוסלמית הלבנונית בארגנטינה וקיבל אישור נסיעה מהקונסוליה הצרפתית בבואנוס-איירס.¹⁶

"החזרה למולדת" (סוריה) אשר תוארה על-ידי שלמה זכרין לפרטי פרטים, נמשכה קרוב לחודשיים. בפברואר 1919 עזבו שלמה וחמשת חבריו את חופי לה-פלטה בדרכם למרסיי. בריו דה-ז'ניירו הצטרפו אליהם עוד מספר יהודים, בסך הכול כ-30 איש, רובם ילידי הארץ, בני עדות המזרח, וכמה יהודים ממוצא רוסי שכבר שהו בארץ. שלמה סיפר כי במשך כל הנסיעה למרסיי, כחודש ימים, נזהרו היהודים מלדבר יידיש או רוסית, שלא יחשדו כי הם בולשביקים או גרמנים, לכן הם דיברו ביניהם רק ספרדית וילידי הארץ דיברו ערבית. במרסיי נמשכו הקשיים. המחסור החמור באניות וסכנת המוקשים בלב ים לא אפשרו להם להשיג תחבורה אזרחית לארץ. שבועיים ימים הסתובבו שלמה וחבריו ברחובות מרסיי עד שעלה הרעיון להצטרף לקבוצה של כ-80 ערבים, מחוסרי עבודה ואמצעים, שנקלעו אף הם למרסיי בזמן המלחמה או לפניה והתקשו לחזור לסוריה. בעזרתם ארגנו הפגנות אל מול בית עיריית מרסיי בדרישה להחזירם למולדתם. היוזמה צלחה ועיריית מרסיי השיגה עבור אותה קבוצת ערבים רישיון יציאה לביירות ואף אירגנה להם מקומות באנייה קטנה שהובילה כ-500 חיילים. קבוצת הערבים מנתה כ-100 איש, ועליה נמנו גם שלמה וחבריו. ב-9 באפריל 1919 עגנה האנייה בנמל יפו. הנמל היה שומם לגמרי, ולא הייתה בו תנועה של אניות אזרחיות כלל. לאחר צפירות עזות והמתנה ממושכת התקרבה אליהם סירה שהחלה להוריד את הנוסעים הבלתי חוקיים. שלמה וחבריו לא החמיצו הזדמנות זו. בנמל המתונו הנוסעים הבלתי חוקיים זמן רב להופעתן של פקיד ערבי אשר רשם את פרטיהם האישיים והתיר להם להיכנס לארץ-ישראל.¹⁷

סיפורו של שלמה זכרין מעניין הן בשל אופן הגעתו לארץ והן בשל תזמון הגעתו. קבוצתו של שלמה הגיעה לארץ לפני שהחל זרם עלייה נוסף הידוע כעלייה השלישית. מעבר לפרט מסקרן זה, סיפורם של שלמה וחבריו הוא למעשה סיפור שאין לו כל זכר ברישומים הסטטיסטיים היהודיים הרשמיים. נפוצים הרבה יותר היו הסיפורים בתקופת המנדט של באי פולין אשר נרשמו בסטטיסטיקות כפולנים, אף כי למעשה הגיעו מארצות אחרות. לדוגמה, 23 מכל 100 יהודים שהגיעו מגרמניה בין השנים 1935-1942, לא היו בעלי נתינות גרמנית אלא פולנית, או חסרי נתינות כלל, ואילו 14 מכל 100 יהודים כלל לא נולדו בגרמניה.¹⁸ פולנים רבים אשר נרשמו בסטטיסטיקות הרשמיות ומספרם בלט בתקופת המנדט הבריטי, היו למעשה ילידי פולין אשר עלו לארץ מארצות שונות, ביניהן גם הארצות הלטינו-אמריקניות.

בנתונים הסטטיסטיים הרשמיים של העלייה בתקופת המנדט הובלע גם הסיפור שנחשב על-ידי הציבור הלטינו-אמריקני בישראל כאירוע מכונן המסמן את ראשית תהליך עלייתם. זהו סיפור עלייתם של

עשרה צעירים בוגרי תנועות הנוער הציוניות בארגנטינה אשר מימשו באוקטובר 1945 את עשרת הסרטיפיקטים הראשונים שייעדה הסוכנות היהודית ליהודי אמריקה הלטינית עם סיום מלחמת העולם השנייה, כמעין יריית פתיחה לעלייה החלוצית המאורגנת לארץ-ישראל.¹⁹ עלייתם של אותם צעירים לבשה מלכתחילה משמעות סמלית וקולקטיבית. יציאתם היוותה סמל לתחילתה של תקופת הציונות המעשית, כפי שנכתב בעלון תנועת "דרור".²⁰ תזמון הנסיעה זכה אף הוא למשמעות מיוחדת, שכן הייתה זו למעשה הנסיעה הראשונה של צעירים יהודים מאמריקה הלטינית לאחר מלחמת העולם השנייה ושואת יהודי אירופה.²¹

המקורות ההיסטוריים המתעדים את ארגון עליית החלוצים הראשונים חושפים מסכת של ויכוחים אידיאולוגיים ומתחים מפלגתיים וסדרה ארוכה של עיכובים טכניים שאף פיצלו את נסיעתם. המסע נמשך ארבעה חודשים ושפע אנקדוטות המאפיינות תיאורים דומים של חלוצים והרפתקנים מקרב העליות הראשונות לארץ-ישראל.²² בחלק מן המקורות המתעדים את עליית הצעירים ניתן למצוא פרטים מאלפים אודותיהם ואודות המניעים לעלייתם: "באנו מארבע ארצות ודיברנו בארבע שפות, עד שנפגשנו בגולת אמריקה, כדי לקחת ביחד את מקל הנדודים, אבל הפעם במטרה מוגדרת", כך כתב מנחם קוצוביץ במעין מכתב פרידה שפורסם בביטאון תנועתו, והוסיף:

אחד נולד בטורקיה, אותה ארץ אשר לא רשמה דווקא דפים מזהירים בדברי ימינו. היא הייתה גם אותה טורקיה אשר במשך תקופה ארוכה הייתה מעורבת היסטורית וגיאוגרפית עם ארץ ישראל הנצחית. בטורקיה הזאת הוא נולד כטורקי, למרות שהוא לא היה כזה. הוא היה צריך להתגייס עכשיו בקונסטנטינופול אולם רצונו הוא להגן על שדות ארצנו. הגיע לארגנטינה ונוסע עכשיו לארץ. השני נולד בחיק אימא ליטא, בעיירה אשר ללא ספק תרמה כמו כולן למורשת היהדות. בחור אשר בנשמתו נשאר ליטאי, אבל בגופו הפך לדרום אמריקאי. היגר לארגנטינה ועכשיו עולה ארצה. השלישית לא הייתה צריכה להגיע באיניה. גורל יהודי. נולדה בשכונה יהודית בבואנוס איירס הסוערת. במשך 14 שנה התביישה להודות שהיא שייכת, רחמנא לצלן – לגזע שוויתר על ישו [...]. וכעת עולה ארצה [...]. הרביעי נולד באופן רשמי בפולין, אם כי אי אפשר לדעת באמת האם מקום הולדתו שייך לפולין, ליטא או רוסיה. אהונו הייתה כרויה לצלילי הפולנית, הרוסית, האידיש והעברית [...]. האחרונה חדרה עמוק בנפשו, האם זה היה סימן לבאות? אולי יגיע באחד הימים לחופיה של ארץ ההבטחה? 4 מדינות ועם אחד. 4 שבילים ודרך אחת. 4 דרכונים ומטרה אחת.²³

אליהו טובה סיפר בריאיון שנערך עמו ב-1995, כ-50 שנה לאחר עלייתו, כי כאשר החל בהכנות הביורוקרטיות לנסיעה נתקל בבעיה משום שנולד בפולין וככזה נרשם בדרכונו של אביו. לפני הנסיעה המדוברת לא העז לבקש מאביו את הדרכון. "בסך הכול הייתי בן 19" אמר אליהו בריאיון. הוא לקח את דרכונו של אביו ללא ידיעתו וניגש לקונסוליה הפולנית.²⁴ אליהו וחברו לתנועה, יעקב קרוך, חיפשו קודם לכן אפשרויות אלטרנטיביות לעלות לארץ. יעקב, הסטודנט בחבורה, נולד בגרמניה בשנת 1923. עם החרפת המדיניות הנאצית כלפי יהודי גרמניה עברה משפחתו להולנד. מנוסת המשפחה נמשכה עם כיבוש הולנד בידי הנאצים, ורק בשנת 1942 הצליחו להגיע לארגנטינה.²⁵

חלק מן הצעירים נולדו בארגנטינה ואחרים "התארגנטינו", כפי שכינה זאת יעקב פלטיצקי, עסקן מפלגת פועלי ציון.²⁶ "התארגנטינותם" אינה משתקפת בסטטיסטיקות הרשמיות מאחר ואלו נערכו, כאמור, בהתאם לארץ הלידה של העולים, ובאלו נרשמו רק שניים מהם כארגנטינאים. עם זאת, ניכרת חשיבותם של אותם עולים ראשונים להמשך העלייה החלוצית מארגנטינה ומארצות אחרות באמריקה הלטינית. בהיותם

הראשונים הם הקימו הלכה למעשה את התשתית האינפורמטיבית הראשונית שיצרה אפשרויות פוטנציאליות נוספות לעליית צעירים חברי תנועות נוער ציוניות. בארץ התפצלו הצעירים על-פי השתייכותם לזרמים התנועתיים. ארבעת צעירי תנועת "דרור" הגיעו לקיבוץ גבת, שלושת צעירי "השומר הצעיר" התיישבו בקיבוץ נגבה וצעירי "הנוער הציוני" הצטרפו לקיבוץ ניצנים.²⁷ אל הקומץ של גבת, נגבה וניצנים הצטרפו באותן שנים עולים נוספים מקרב תנועות הנוער החלוציות באמריקה הלטינית. המגעים האישיים שקיימו אותם חלוצים באמצעות לשכות הקשר של הזרמים הקיבוציים יצרו בסיס איתן להיווצרותן של "שרשראות עלייה" של צעירים וצעירות מאמריקה הלטינית, "שרשראות" שהלכו וגדלו במסגרת התנועתית האידיאולוגית שלהם.

עליית שארית הפליטה, אותם יהודים ששרדו את המלחמה, הייתה לסוגיה אשר הפכה לגורם מהותי במאבק הציוני נגד הבריטים ומדיניותם אשר שללה כל אפשרות לפתיחת שערי הארץ בפני אותם עקורים. אלו היו שנים בהן הבריחה מאירופה הגיעה לממדים עצומים, במיוחד במהלך 1947, המכונה בתולדות העלייה לארץ כשנת "יציאת אירופה". על רקע זה, הגיע גל עלייה קטן בהיקפו מארצות שונות באמריקה הלטינית, עולים צעירים שהצטרפו לחלוצים בגבת, נגבה וניצנים. בסוף אותה שנה התגוררו בשלושת הישובים כ-60 צעירים מארגנטינה, צ'ילה, ברזיל, אורוגוואי, פרגוואי ומקסיקו.²⁸

מלחמת העצמאות גררה את הגרעינים השונים מאמריקה הלטינית לשדה הקרב: הגרעין מ"דרור" נלחם בדגניה ב', בכפר החורש, במשולש ובמקומות שונים בעמק הירדן. הגרעין מנגבה השתתף בקרב על הגנת הקיבוץ מפני התקפות המצרים. על הנופלים בנגבה נמנה מרדכי וינרמן, אחד ממקבלי עשרת הסרטיפיקטים הראשונים. חברי "הנוער הציוני" מקיבוץ ניצנים עברו אף הם ניסיון ייחודי. כאשר החלה ההסתערות המצרית על הקיבוץ נפלו שלושה מחברי הגרעין בקרב, ביניהם יעקב קרוך. השאר נלקחו בשבי המצרי יחד עם כל חברי הקיבוץ.²⁹ למרות מלחמת העצמאות והקרבנות שגבתה, לא פסק זרם העלייה החלוצית מאמריקה הלטינית. להפך, הוא אף הלך וגבר, במיוחד עם הכרזת העצמאות. בסוף שנת 1948 מנה הגרעין הלטינו-אמריקני בנגבה כ-100 צעירים.³⁰

הסטטיסטיקה של העלייה במדינת ישראל, 1948-1949

רישום העולים בהתאם להבחנה הסטטיסטית של 'ארץ לידה' ו'נתינות' הונהג גם עם קום המדינה ובמרוצת שנת 1949, פרק זמן אשר במהלכו הגיעו לארץ קרוב ל-341,000 עולים מ-52 ארצות שונות. המספרים היו דרמטיים ומשמעות הנתונים הייתה עצומה. אוכלוסיית ישראל גדלה בכ-50%, או במילים אחרות, לכל שני ישראלים שישבו בארץ עם קום המדינה הצטרף בפרק זמן זה ישראלי שלישי. למעלה ממחצית העולים (56%) היו יהודים ממזרח אירופה, בעיקר פולנים, בולגרים ורומנים. בתקופה הנדונה גברה גם העלייה מארצות אסיה ואפריקה, במיוחד מטוניסיה, לוב ותימן והיוותה למעלה משליש מסך העלייה. באותו פרק זמן נרשמו קרוב ל-600 עולים ותיירים משתקעים שארץ לידתם באמריקה הלטינית.³¹ מאותה סיבה שצינתי קודם לכן, קשה לאתר בנתונים הקיימים את מספר העולים אשר הגיעו בפועל מארצות אלו, אך לא נולדו ו/או התאזרחו בהן.

ניתן לנסות להעריך את מספר העולים אשר הגיעו בפועל מהארצות החופשיות בכלל ומאמריקה הלטינית בפרט בעזרת מחקרו הסטטיסטי של ד"ר גיל על העלייה לארץ בין השנים 1949-1919.³² כדי להבטיח רציפות בסדרות הסטטיסטיות על מוצאם של העולים, בחר גיל בחלוקה לפי 'נתינות' לגבי השנים

1919-1934, ובחלוקה לפי 'ארץ לידה' לגבי שאר השנים, פרט למעפילים שהגיעו בשנת 1946 ואשר סווגו אף הם על-פי נתינותם. גיל מצא כי ארץ הנתינות תואמת יותר את ארץ הלידה מאשר את ארץ המגורים האחרונה. מספר העולים שהגיעו מארצות אמריקה הצפונית, המרכזית והדרומית מאז קום המדינה ועד סוף שנת 1949 הסתכם בכ-1,800 נפש. מספרים אלו מתייחסים לעולים שנולדו ביבשת אמריקה ולא לכלל העולים שהגיעו ממנה, אשר מספריהם גדולים יותר. על מנת להעריך את מספרם, השווה גיל את הנתונים המתייחסים לארץ הלידה של העולים אשר הגיעו בין החודשים מאי-דצמבר 1949 עם נתונים הנוגעים לארץ מגוריהם האחרונה באותו פרק זמן. על-פי הנתונים שריכז, עמד מספר העולים שנולדו ביבשת אמריקה והגיעו לארץ בין החודשים מאי-דצמבר 1949 על 1,012 איש, בה בעת שמספר העולים עבורם היוו ארצות אלו ארץ מגורים עיקרית מסתכם ב-2,120, כלומר פי שניים ממספר הילידים. החוקר סבר כי יחס מספרי דומה התקיים מאז קום המדינה עד מאי 1949, לכן העריך את מספר העולים מארצות יבשת אמריקה ככפול ממספר ילידי אמריקה, כלומר בלמעלה מ-3,500 איש. בקרב העולים מאמריקה הלטינית הסתכם מספר העולים ילידי היבשת בחודשים מאי-דצמבר 1949 ב-548 עולים ומספר העולים שהגיעו ממנה באותו פרק זמן הגיע ל-1,378, יותר מפי שניים ממספר הילידים.

לוח 1: העלייה מיבשת אמריקה לפי ארץ לידה וארץ מגורים אחרונה³³

ארצות	עולים שנולדו בארצות מאי-דצמבר 1949	עולים שהתגוררו בארצות מאי-דצמבר 1949
קנדה	46	67
ארה"ב	418	675
ארגנטינה	257	557
ברזיל	107	251
צ'ילה	30	82
שאר דר' אמריקה	81	275
מקסיקו	28	54
מרכז אמריקה	45	159
סה"כ	1,012	2,120

בראשית 1950 נוסף לשיטת הרישום בנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה השימוש בנתון 'ארץ מגורים אחרונה' לציון ארץ מוצאם של העולים, והחל מאותה שנה ניתן היה להבחין בין ארץ מגוריו האחרונה של העולה לארץ לידתו. לפיכך משתקפת בשנה זו עבודת ארגון העלייה מן הארצות השונות, וארץ מוצאו של העולה מציינת למעשה את הארץ ממנה הגיע, אך לא בהכרח את הארץ בה נולד. אנקדוטה קומית הממחישה את שינוי שיטת הרישום ניתן למצוא במודעה קטנה שהופיעה בעיתון "הצופה" באפריל 1950 תחת הכותרת "העולה הראשון מטרינידד":

אתמול הגיע לישראל היהודי הראשון, והיחידי לעת עתה, ממדינת טרינידד. גם פקידי העלייה של הסוכנות בירושלים ובחיפה הבקיאים במפת המדינות שמהן עולים יהודים לישראל - באו במבוכה. טרינידד זו - היכן היא? [...] העולה הודיע כי המקום ממנו בא הוא אי, נקבע שמדינת מוצאו של העולה הוא האי טרינידד אשר בים הקאריבי בסביבות ונצואלה שבאמריקה הדרומית. מעתה נוספה עוד מדינה אחת למדינות מהן עולים יהודים, המדינה ה-53 במספר.³⁴

השינוי שחל בתחילת שנת 1950 היה נחוץ והכרחי לעבודת ארגון העלייה. לנתון 'ארץ לידה' ערך סוציולוגי מיוחד משום שהוא משקף במידה מסוימת את הרכב היישוב היהודי בישראל על-פי מוצא. עם זאת, מבחינה כלכלית יש להרכב העולים לפי הנתון 'ארץ מגורים' חשיבות מיוחדת לקביעת מספר היהודים שנותרו בארצות התפוצה השונות, נתון שהפך חיוני במיוחד עם ראשיתה של העלייה ההמונית למדינת ישראל.

חלוצים, מתנדבים, פליטים וקרובים

עם הקמת מדינת ישראל התרחב זרם העלייה החלוצית גם מתנועות נוער אחרות באמריקה הלטינית, דוגמת קבוצת העולים הראשונה מ"הנוער הבורוכובי", תנועת נוער ציונית וסוציאליסטית המסונפת למפלגת "פועלי ציון שמאל". הקבוצה הורכבה משמונה צעירים וצעירות שעלו לארץ ביולי 1948 והתיישבו בקיבוץ משמר הנגב. בעזרת הסיפור האישי והקולקטיבי של קבוצה זו אמחיש את התמורה שהורגשה בקרב הנוער החלוצי באמריקה הלטינית עם הכרזת העצמאות. הקבוצה התגבשה במסגרת תנועת הנוער שנוסדה ב-1941. המשותף לחבריה היה חינוכם ברשת בתי הספר החילוניים "שלום עליכם". תנועת הנוער צמחה ביוזמת פעילי המפלגה מתוך המסגרת של בית הספר היהודי עצמו ובעידוד מחנכיו, עליהם נמנה חיים פינקלשטיין, אחת הדמויות הבולטות בחינוך היהודי בארגנטינה.³⁵ הקשר בין קיבוץ משמר הנגב לבין התנועה בארגנטינה נוצר בעקבות ביקורו של פינקלשטיין בקיבוץ בראשית 1947. רשמי ביקורו בקיבוץ השפיעו באופן ניכר על תלמידיו וחברי תנועתו, וסיפורם של 36 החברים שהקימו את קיבוץ משמר הנגב במהלך מבצע "11 הנקודות" בנגב הפך לסיפור מכונן בקרב "הנוער הבורוכובי".³⁶ מפנה משמעותי הורגש בתנועה בנובמבר 1947 לאחר שהתקבלה החלטת החלוקה בעצרת הכללית של האו"ם. לאחר אותו אירוע "הנוער היהודי קם לתחייה ומאחר יותר היא תורגמה למעשים" אמר המזכיר הכללי של "הנוער הבורוכובי".³⁷

בעקבות קריאת חברי "הנוער הבורוכובי" בארץ-ישראל הוחלט להקים לתנועה הכשרה בארגנטינה.³⁸ "הכשרת קיבוץ בר בורוכוב" נפתחה באופן רשמי במרץ 1948 בקולוניה חוליו לווין, בפרובינציית בואנוס-אירס.³⁹ ההכשרה זכורה בקרב חברי הגרעין הראשון כתקופה נפלאה. רבים מהם זכרו בחיבה את מי שהכשירים בעבודות הכפר, ברנש מקומי ממוצא איטלקי בשם לוצ'יני. השליח הראשון מטעם הקיבוץ המאוחד הגיע לארגנטינה רק בראשית שנות ה-50 והיה זה לוצ'יני שהדריך את הצעירים והכשירים לקראת חיי הקיבוץ.⁴⁰ רגע מיוחד בהכשרה התרחש עם קום המדינה, כאשר קיבלו בחצות הליל את הבשורה. הצעירים קפצו מהמיטות והחלו לשיר את "התקווה" בקולי קולות ולוצ'יני המבוהל התפרץ לחדרם חמוש ברובה. המרואיינים זכרו את אותו יום כרגע ייחודי ובלתי נשכח של אושר.⁴¹

מאז הכרזת העצמאות התנהלו ההכנות לנסיעה במהירות, ובראשית ספטמבר, בזמן ההפוגה השנייה במלחמת השחרור, הגיעו העולים לחיפה. כמה ימים לאחר הגעתם נסעו למזכירות הקיבוץ המאוחד, שם ביקשו לשכנעם להצטרף לגרעין תנועת "דרור" מגרמניה ולהתיישב בקיבוץ נצר סירני. בקיבוץ המאוחד חשו שהנגב השומם, המנותק והנצור אינו מתאים לשכמותם, אך הצעירים מארגנטינה התעקשו להגיע למשמר הנגב. הם הפצירו בפקידי הקיבוץ המאוחד ורצונם התקבל. הנהגת הקיבוץ המאוחד בארץ לא הבינה לאשורו את הקשר החזק בין העולים הצעירים לבין הקיבוץ הנצור ומדוע התעקשו להגיע דווקא אליו. לאחר ניסיון כושל הצליחו לחצות את קווי הכוחות המצריים ובעזרת שיירות הפלמ"ח הגיעו לבסוף לקיבוץ. סיפור

הגעתם מתועד בפרטי פרטים במכתבו של ראובן כהן: "בנגבה פגשנו רבים מתוך 100 הדרום-אמריקאים שמתגוררים באזור".⁴²

קבוצת הארגנטינאים הראשונה בקיבוץ משמר הנגב יצרה, כמצופה, בסיס איתן ל"שרשראות עלייה" של צעירים וצעירות מארגנטינה ומאמצות אחרות באמריקה הלטינית אשר הלכו והתרחבו במסגרת התנועתית האידיאולוגית. עם הגעתם לקיבוץ נוצר קשר ישיר בין החלוצים לבין חברי תנועתם בארגנטינה, באורוגוואי ובברזיל, במיוחד באמצעות ועדת חוץ לארץ בלשכה המרכזית של הקיבוץ המאוחד. גם הביטאון התנועתי שימש אמצעי יעיל להידוק הקשרים בין העולים לבין חברי התנועה באמריקה הלטינית. חיים פינקלשטיין ביקר את חניכיו, תלמידיו וחבריו במשמר הנגב בראשית 1950: "אני בדרך למשמר הנגב וחושב כל הזמן על החברים הנמצאים בקיבוץ", כתב פינקלשטיין ברשמיו, והוסיף: "התחושה היא שאני נוסע הביתה".⁴³ בין החברים שקיבלו את פניו היה גם יוסל כץ שעלה עם אשתו והתיישב בקיבוץ בעקבות חייה בתו.⁴⁴ פינקלשטיין ציין כי לא הצליח לשוחח עם כל 140 חברי הקיבוץ, אך כן שוחח עם כל החברים הארגנטינאים:

[...] עשרות מחברינו נמצאים כיום במשמר הנגב [...] אני מסתכל על החברים ואני רוצה לראות אם הם השתנו, אם ארץ ישראל שינתה אותם. אך אלה אותם פרצופים [...] מפיו של אירליכט אני שומע את קולו של חלוץ בטוח, לא מהסס, אין לו ספקות שהיער יצמח. הוא לא מדבר על הקיבוץ בסיסמאות אידיאולוגיות ותיאורטיות. עבורו הקיבוץ היא עובדה קיימת ומשמעו כלכלה, עבודה, אהבת הארץ, נאמנות, חברות, אידיאליזם וסוציאליזם [...] למדתי הרבה מאד בביקורי במשמר הנגב. ראיתי כיצד הנוער הבורוכובי מארגנטינה בונה בית עבור מאות, או אולי, אלפים.⁴⁵

שרשראות העלייה שיצרו העולים הראשונים הלכו והתרחבו עם הזמן. לא רק עולים מגרעיני התנועה הגיעו בעקבות חבריהם. בחלק מהמקרים עלו גם הורים ומכרים בעקבות בני משפחתם. בימים בהם ביקר פינקלשטיין במשמר הנגב נמצאה הפעילות הציונית החלוצית בשיא תנופתה וזו נחשבה, ללא ספק, כאחת משעותיו היפות של הנוער החלוצי המאורגן באמריקה הלטינית. חברי "דרור" הקימו ביוני 1949 את קיבוץ מפלסים, הקיבוץ הלטינו-אמריקני הראשון במדינת ישראל. אחריהם הקימו חברי "הנוער הציוני" את קיבוץ עין השלושה, על שם שלושת חבריהם שנפלו במלחמה, וחברי "השומר הצעיר" הקימו את קיבוץ געש. חלוצים אחרים החליפו את חברי גבעת זייד, השלימו את רמות מנשה, גלאון, סעד, גזית, ברור חיל ועוד.⁴⁶ בכתבה שהתפרסמה בעיתון "דבר" תועד טקס העלייה לקרקע של קיבוץ מפלסים:

הישוב "מפלסים" מהווה חוליה חדשה בשרשרת הנקודות העוקפת את פס החוף שנותר בידי המצרים [...] עשרות חברים של הקיבוץ נמצאים עדיין במחנות הכשרה בדרום-אמריקה ויעלו השנה לישראל. גילם הממוצע של החברים - 23. יש 15 משפחות ולהן נולדו כבר ארבעה ילדים. רובם של החברים, בני אמידים שבחרו בדרך העפלה החלוצית ותכופות על אף התנגדות הוריהם להפסקת הלימודים באוניברסיטאות. אחריהם הגיעו רבים במסגרת מח"ל [מתנדבי חוץ לארץ]. לפני כחודשיים שוחררו משירות פעיל בצבא והחלו בהכנות לעלייה על הקרקע. הקיבוץ הגדיר עצמו לקיבוץ המאוחד וזיקת חבריו למפא"י. "מפלסים" הוא הראשון. עוד שלושה גרעינים דרום אמריקניים של "השומר הצעיר" וגרעין אחד של "הנוער הציוני" מקבלים הכשרתם בארץ ויעלו בחודשים הקרובים להתיישבות.⁴⁷

400 חברי מח"ל מאמריקה הלטינית הגיעו במהלך מלחמת השחרור מ-13 ארצות: ארגנטינה, ברזיל, אורוגוואי, אקוודור, ונצואלה, מקסיקו, ניקרגואה, פנמה, פרו, צ'ילה, קובה, קולומביה וקוסטה-ריקה.⁴⁸ מרבית

המתנדבים הצטרפו לחבריהם בקיבוצים והרחיבו במידה ניכרת את הגרעינים השונים. מתנדבים רבים שירתו בפלמ"ח ואחרים השתלבו בחטיבה 9 (חטיבת "עודד") במסגרת הגדודים 91 ו-92 שהורכבו ממתנדבים דוברי ספרדית.⁴⁹ הרכב הגדודים היה מגוון, ובנוסף על המתנדבים מאמריקה הלטינית דוברי הספרדית והפורטוגזית, שולבו בהם גם יהודים בני עדות המזרח מבולגריה ותורכיה דוברי לדינו וגם קומץ יהודים מרוקאים דוברי צרפתית. על כל אלה נוספו גם מתנדבים לא יהודים מספרד.⁵⁰

אחת הדמויות הססגוניות בגדוד הייתה זו של המפקד, יהודי ממוצא הונגרי בשם לאסלו פאטאקי שהגיע לארץ מניקרגואה כדי להילחם במלחמת העצמאות. פאטאקי נולד בבודפשט ב-1917. בהיותו בן 18 היגר לניקרגואה בעקבות קרובי משפחה. בשנת 1941 הגיע לאנגליה במטרה להשתתף במלחמת העולם השנייה בשורות כוחות צרפת החופשית תחת פיקודו של שארל דה-גול. פאטאקי נלחם ואף נפצע פעמיים בקרבות בצפון-אפריקה במהלך שנת 1942.⁵¹ למערכה בארץ-ישראל הצטרף מיד עם קום המדינה. את דרגתו הפיקודית קיבל בזכות ניסיונו והכשרתו הצבאית אך בעיקר הודות לשירות שהעניק למדינת ישראל כאשר הביא עמו אנייה עמוסת נשק באחד הרגעים הקריטיים של הלחימה.⁵² "עבורנו הוא היה זר לחלוטין; יחסו וקשריו עם העולם דובר הספרדית היו מעוגנים בנסיבות שונות לגמרי משלנו", העיד אחד המתנדבים מארגנטינה ששירת בגדוד 92 תחת פיקודו של פאטאקי.⁵³

העולים החלוצים שהגיעו במהלך המלחמה נכללו ונרשמו בקרב המתנדבים שהגיעו במסגרת מח"ל וכאמור הרחיבו את הגרעינים השונים. עם זאת, חשיבותה של פרשת המח"לניקים ניכרת לא רק בשל תרומתה לתנועות החלוציות בארץ והתרחבותן. תנועת ההתנדבות הרחיבה גם את פוטנציאל העלייה לצעירים נוספים שלא בהכרח השתייכו למסגרות הציוניות החלוציות. עדות בהקשר זה נשמרה בגנזך המדינה, באחד מתיקי חטיבת משרד ראש הממשלה. בפברואר 1950 כתב אריה אשל, מזכיר ראשון וקונסול בצירות ישראל בארגנטינה, מכתב לראש הממשלה דוד בן-גוריון על פרשת הגיוס והשלכותיה:

[...] גיוס זה, למרות שעורר ויכוחים סוערים במחנה החלוצי אשר חשש להשמטת הבסיס מתחת לרגליו על ידי גיוס אנשים שלא עברו את כל הדרגות הממושכות של הכשרה תנועתית ומקצועית, הביא למדינה מאות בחורים ובחורות. לפחות 80 אחוז מהם נקלטו בארץ ורבים הצטרפו להתיישבות העובדת של יוצאי דרום-אמריקה, בשעה שאחרים נשארו ביחידות השונות של הצבא, הצי וחיל התעופה. ברור גם, שכל אלה לא היו עולים לולא ניתנה להם האפשרות לכך על ידי מנגנון הגיוס המיוחד שהוקם. צעירים אלה לא השתייכו למסגרת, הצרה לדאבון כולנו, של התנועה החלוצית המאורגנת.⁵⁴

בין 200 ל-250 מתנדבים מאמריקה הלטינית ביקשו להשתקע בישראל אחרי המלחמה.⁵⁵ הטיפול בהם דרש רישום שיטתי. מן המקורות שהותירה הוועדה שטיפלה במתנדבים אלה עלה בידי להרכיב רשימה של 96 צעירים אשר טופלו על-ידי המדור למתנדבים ונועדו להתיישבות עירונית בסביבות תל-אביב (הדר יוסף), חיפה (קרית-ים) וירושלים (בית וגן). כמחציתם הגיעו מארגנטינה. נרשמו גם מתנדבים מברזיל, אורוגוואי, צ'ילה, בוליביה, פרגוואי, פרו, קובה, קולומביה, קוסטה-ריקה ומקסיקו. למעלה מ-60% היו רווקים, וכ-40% היו נשואים. מרביתם היו עובדי כפיים, רובם המכריע היו בעלי מלאכה. רבע מהמתנדבים-עולים דיווחו שיש להם קרובים בארץ. נוכחותם של "עולים קרובים" בעלייה מאמריקה הלטינית בולטת במקורות שנותחו כאן. הדבר ניכר במיוחד עם תום קרבות מלחמת העצמאות כאשר זרם העלייה מארצות אלה התפשט אל חוגים אחרים בתפוצה זאת.

משה מלמן, יהודי אמיד מבואנוס-אייירס חיפש באותם ימים דרכים לעלות ארצה, ימים בהם השיכון העצמי במדינת ישראל היה בבחינת "חלום וחזון", כפי שהגדיר זאת מלמן בזיכרונותיו.⁵⁶ מלמן אף חשף בראשית חיבורו את מניעיו האישיים לעלייה: "בימים ההם שני בניי הגדולים היו פעילים בתנועת הנוער 'השומר הצעיר'. בטוח הייתי, כי ימצאו בקרוב את דרכם לישראל; ואשר לאשתי ולי ולבני הצעיר - גם סופנו לעלות במוקדם או במאוחר". נותרה השאלה לגבי אופן העלייה:

שאלה זו הציקה לי. משלוח יד מסוים אין לי. הגיל - למעלה מחמישים. הבריאות - לאו דווקא לעילא ולעילא. אכן, מפעל כלי האלומיניום השייך לי פורח ומשגשג, ואף על פי כן לא התעליתי מעל המעמד הבינוני, ואף בחישובים האופטימיים ביותר אין לי סיכוי להגיע אל הון העשוי להבטיח למשפחתי קיום ללא דאגה ורוב הסיכון כאן לגבי אנשים המביאים אתם הון מועט. בזרם העלייה העצום מכל קצווי תבל נסחפו משפחות בנות המעמד הבינוני שבארגנטינה. הללו חיסלו את עסקיהם וללא תכנית ומגמה עלו לישראל, אך תוך זמן קצר נהפכו ליורדים וחזרו מרי נפש ומאוכזבים מבחינה רוחנית, גופנית וכלכלית. היו ביניהם ציונים פעילים ונאמנים, אשר התביישו להיראות בחוץ. ידעתי יפה, כי רובם המכריע של העולים בכוח שריונים במצב דומה למצבי.⁵⁷

מצבו של שאול קוגלר, יהודי אמיד יליד גליציה, בעל נגרייה גדולה בבואנוס-אייירס היה דומה למצבו של מלמן. בנו הבכור היה חבר קיבוץ געש ואף השתתף בקרב על הגנת נגבה במלחמת העצמאות. קוגלר עצמו התעתד לעלות לארץ ואף הוא חיפש דרך להקטין את הסיכון הכרוך בעלייה. סיפורם האישי של מלמן וקוגלר הוא סיפורה של שכבה חברתית אשר ביקשה להתגבר על המכשולים הרבים הכרוכים בעלייה באמצעות יוזמה משותפת ומאורגנת שנועדה להקטין הלכה למעשה את הקשיים המרובים בהם נתקלו עולים מהמעמד הבינוני המורכב בעיקר ממשפחות זעיר-בורגניות בעלות אמצעים מוגבלים בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל. מלמן וקוגלר נמנים על מייסדי חברת המניות "מושבה חקלאית-תעשייתית רפובליקה ארגנטינה" (ק.א.י.ר.א. - Colonia Agrícola Industrial República Argentina) שיזמה את הקמת המושב "כפר ארגנטינה" (ניר צבי).⁵⁸

על הקשיים הרבים בהם נתקלה שכבה זאת ניתן ללמוד מדו"ח ששיגר יעקב צור, ציר ישראל ראשון בארגנטינה, למשרד החוץ באוקטובר 1949. לטענתו מדובר באנשים שהונם העצמי נע בין 200-400 אלף פזו (15-35 אלף דולר), אנשים שחיו בארגנטינה חיי רווחה של מעמד בינוני גבוה, ואילו לפי שער החליפין (13 לדולר או 26 ללירה), הונם הצטמצם ולא אפשר להם השקעה מכניסה בארץ. קושי נוסף נבע ממחסור במידע זמין עבור המועמדים לעלייה: "לגבי המשקיע הבינוני והקטן, הוא כחידה בעיניו וגם אנו, נציגי הממשלה כאן, איננו יכולים לתת לו את ההסבר הדרוש, שכן גם לנו עצמנו חסרה האינפורמציה הדרושה", קבע הדיפלומט. "עלי לומר בגלוי", התוודה צור, "כי בבוא יהודי כזה לבקש עזרה מאתנו, איננו מאמצים את ידו מחשש פן יעקור מכאן ויבוא לישראל ויילכד שם ברשת של הצעות קלוטות מן האוויר".⁵⁹ גם הידיעות שהביאו עמם לארגנטינה תיירים ותושבים חוזרים לגבי תנאי השיכון ויוקר המחיה בערים היה בהן כדי לדחות או לבטל את העלייה לארץ.

העולים נתקלו גם בקשיים בתחום הפיסקאלי. למשל, סוגיית הובלת המטען באנייה עוררה בעיות רבות בקרב העולים. "אילו היו בודקים בקפדנות, עולה לא יכול היה להוציא אפילו מחצית מהונו" תיאר מלמן בזיכרונותיו.⁶⁰ הפתרון נמצא בשיטת השוחד. התהליך היה ממוסד ולמרבה האירוניה קיבל ממד אידיאולוגי במקרה של העולים. המטרה קידשה את כל האמצעים, כפי שניתן להתרשם מהשורות הבאות:

מתן השוחד היה מאורגן על ידי מומחים העוסקים בכך. הואיל והייתה בימים ההם עלייה ניכרת לישראל, רובה חלוצית, צצו משרדים אחדים שפעלו כמתווכים ושדאגו לכך שהבדיקה בנמל לא תהיה אלא למראית עין. המהגר היוצא היה משלם תמורת עצימת עין זו בטבין ותקילין שהיו מוצאים דרכם אל כיסי המתווכים והמפקחים. במקרה שלנו נטלה מלאכה זו על עצמה החברה "נגבה" מיסודה של תנועת "השומר הצעיר". מובן מאליו, שהנפגע היה בכל מקרה העולה, שכן הייתה החברה נוטלת לעצמה ככל שהגיעה ידה, אך דרך אחרת לא הייתה כדי לזכות בחותמת של המפקח.⁶¹

בין העולים בשנת 1949 היה משה קוסטרנסקי (קיטרון), הרפרנט הבולט ביותר בהקשר של עלייתם וקליטתם של עולים מאמריקה הלטינית בישראל. בשנת 1927 היגר קיטרון לארגנטינה מפניסק ובמשך כ-22 שנה, עד עלייתו לארץ, הקדיש את חייו לפעילות ציונית-סוציאליסטית במסגרת "פועלי ציון" והיה לאחת הדמויות הבולטות ביהדות ארגנטינה. בארכיונו האישי נמצאו מאות מכתבים ומאמרים המעידים על פועלו בתחום העלייה והקליטה של העולים מאמריקה הלטינית.⁶² מיד לאחר מלחמת העולם השנייה ולאור המציאות העגומה באירופה ובארגנטינה, קידם קיטרון את רעיון העלייה החלוצית הסמלית מאמריקה הלטינית בעזרת עידודה וארגונה של "עלייה ב'". הוא אף השתתף בגיוס מתנדבים מאמריקה הלטינית אשר לקחו חלק במלחמת העצמאות.⁶³

הפרק הישראלי בחייו החל ביולי 1949 על סיפון האנייה "סנטה קרוז" שהובילה אותו למדינת ישראל. מסע עלייתו נמשך שלושה שבועות ומתועד היטב בכתביו.⁶⁴ עת התרחקה האנייה מנמל ריו דה-זניירו, אחת מתחנות העצירה במסלולה, הצהיר קיטרון כי ברגע קסום זה הבין כי הוא נפרד מאמריקה הלטינית ככל הנראה לצמיתות.⁶⁵ התחושות סביב הפרידה עוררו בו אי-נחת. משפחתו נותרה מאחור, מאחר ורעייתו רות עמדה על כך שיקדים את המשפחה בעלייה. משה השתכנע שבכך יוכל להקל על המשפחה את חבלי הקליטה בארץ-ישראל.⁶⁶ מרישומיו של משה קיטרון במסע עלייתו לארץ ניתן ללמוד על מאפייניהם של 65 העולים שהפליגו עמו, מרביתם מארגנטינה וברזיל והשאר מצ'ילה, אורוגוואי ובוליביה.⁶⁷ למעלה משליש מהעולים היו חלוצים, כשליש היו ילדים ובני נוער עד גיל 17 והשאר היו קרובים, מכרים ובני משפחה של העולים החלוצים. היו גם משפחות אשר נותרו לבדן בגולה לאחר מלחמת העולם והשואה ולהן מכרים בארץ. היו ביניהם בעלי יוזמות פרטיות, בעלי מלאכה ומספר מצומצם של פועלים מקצועיים ובעלי עסקים שהונם מוגבל. לא נמצאו בין העולים נציגים מן החוגים העשירים בקרב יהדות אמריקה הלטינית. לטענת קיטרון, חוגים אלו גילו עניין בהשקעת כספים בארץ, אולם בשלב זה טרם היו מוכנים לעלות בעצמם: "בדרך כלל התחילו בעלייה היהודים שלא השתמשו עוד בארצות ההן", קבע קיטרון והוסיף:

חומר מגוון ומעורר דאגות מבחינת כושר העבודה וכושר ההסתגלות לחיים בארץ בתקופה הנוכחית. אחדים, בעלי הון לא רב ביותר, כי בהיפרט המטבע הארגנטינאי או הברזילאי לל"י, הסכום מצטמצם באופן מבהיל, רוצים לנהל עסקים גם בארץ, ומי יודע אם יספיקו האמצעים לכך. גם אחד שולחני בינינו קוראים לו "החלפן", והוא מתהלך תדיר וארנקו מלא פזות ארגנטינאיות ואורוגוואיות, קרוסירוס ברזילאיות, לירות איטלקיות, ובעיקר, כמובן, דולרים. גם לירות ישראליות אף הן אינן נעדרות. הוא מחליף ומפרט, עושה טובות וגומל חסדים, בייחוד כאשר הנוסעים יורדים לביקור בנמל. מעניין שבעלי ההון מתביישים כביכול בכספם, ומדברים גבוהות על עבודה פרודוקטיבית. אחדים, מי שהיו עסקנים במוסדות ציוניים או במפלגות ציוניות ייצוג, ויראו לך את צילומי מסיבות הפרידה שנערכו להם, ומוטב שתראה, כי בין כך יראו לך! אלה מדברים לא רק על אידיאליים אלא גם על אידיאליים. יש גם בעלי מלאכה ומקצוע. בלי חכמות יתרות ובלי שאיפה נסתרת (אבל

בולטת למדי) ליהנות מהתלושים של מניות-הזכות המגיעות להם עבור עבודתם הציונית הנאמנה, עכשיו לאחר שהשגנו את המטרה ויש לנו מדינה. האנשים הפשוטים האלה מרנינים את לבי.⁶⁸

עם הגיעו לארץ באוגוסט 1949, שהה קיטרון אצל יעקב ברזילי, מורו וידידו מפינסק, במעונות העובדים בתל-אביב, עד ששכר בחולון דירה השייכת להורי חברת קיבוץ מפלסים, הקיבוץ הלטינו-אמריקני שהוקם על-ידי חברי הגרעין הראשון מגבת, חניכיו של קיטרון מתנועת "דרור".⁶⁹ ארבע שנים קודם לכן קידם קיטרון את עלייתם המאורגנת של עשרה צעירים בוגרי תנועות הנוער הציוניות במטרה להפוך את עלייתם ליריית הפתיחה לעלייה החלוצית המאורגנת לארץ-ישראל, והנה התגשמה נבואתו. ב-17 באוגוסט, ימים אחדים לאחר הגיעו לארץ, ביקר קיטרון את חניכיו בקיבוץ מפלסים ורשמיו כונסו למאמר תחת הכותרת "מה שנראה כחלום".⁷⁰

מספר חודשים לאחר מכן, בנובמבר 1949, נערך בירושלים הכינוס הראשון של ציבור העולים הלטינו-אמריקנים בישראל. הכינוס נערך ביוזמת מחלקת הארגון של הסוכנות היהודית והשתתפו בו למעלה מ-150 איש יוצאי 22 מדינות מאמריקה הלטינית ובהם חלוצים, מתנדבים, שליחים לשעבר, חברי הנהלת הסוכנות היהודית ונציגי הקרנות הלאומיות. משתתפי הכנס הדגישו את ההתעוררות לחלוציות ולעלייה בקרב הנוער היהודי באמריקה הלטינית. על-פי הנתונים שהוצגו בכינוס מנתה התנועה החלוצית בארגנטינה, ברזיל, אורוגוואי וצ'ילה למעלה מ-10,000 חברים (כ-7,000 בארגנטינה לבדה), ו-450 חלוצים עברו באותם ימים הכשרה ב-14 נקודות שונות. משה קיטרון הרצה בכינוס על בעיות החינוך היהודי באמריקה הלטינית. במהלך הדיונים שהתקיימו בכינוס בפורום מצומצם יותר, הועלתה הבעיה הבוערת ביותר שהטרידה את יוזמי הכינוס: בעיית קליטתם של עולים מן המעמד הבינוני, עליו נמנו מרבית העולים בשלב זה.⁷¹

סיכום

במאמר זה ביקשתי לבחון מי הם העומדים מאחורי המספרים, ההערכות והאומדנים על העלייה לארץ, ובדרך זו ללמוד באופן מעמיק יותר על העולה היחיד ועל משפחתו. בניגוד למחקרים הכמותיים המתבססים על-פי-רוב על נתונים אגרגטיביים חסרי פנים ושם, במאמר זה משמש הסיפור האישי כציר המרכזי. הפיכת העולה האינדיבידואלי לקטגוריה אנליטית עצמאית אפשרה לי לחשוף את מכלול היחסים הראשוניים של העולים ומניעיהם לעלייה כפי שהם מתגלים במקרים שונים ופרדיגמטיים המייצגים את החוגים השונים שנטלו חלק בתהליך העלייה מאמריקה הלטינית. הממד האינדיבידואלי, הייחודי, משולב בממד הכמותי-כללי, החשוב מאוד כשלעצמו, מעמיד בפרספקטיבה נאותה את שתי שיטות המחקר, הכמותית והאיכותנית. הסיפורים האישיים של העולים שהוצגו במאמר מאפשרים הבנה טובה יותר של הדפוסים המשתקפים בנתונים הכמותיים. ניתן להתרשם ולהעריך את החשיבות המכרעת שיש, למשל, ל"שרשראות הגירה" בתהליך העלייה לארץ, כפי שהן ידועות ומוכרות לנו ממחקרי הגירה אחרים. מגעיהם האישיים של העולים, התקשורת ומערכות היחסים בין משפחות, חברים, בעלי אותו מקצוע או חברי אותה תנועת נוער חלוצית, הן באמריקה הלטינית והן בישראל, היו מכריעים בתהליך העלייה. מכאן עולה הצורך לחקור את תופעת העלייה בשיטות המחקר ובכלים מתודולוגיים הנפוצים בדיסציפלינות שונות העוסקות בחקר ההגירה מתוך הנחה שגם תופעת העלייה ניתנת להערכה ולמדידה אובייקטיבית, בכלים מחקרניים ניטרליים והשוואתיים.

את סיפור עלייתם של אלפי העולים מאמריקה הלטינית יש לבחון על רקע גלי העלייה ההמונית של אותם ימים. לפנינו מקרה ייחודי ויוצא דופן. עולים אלו לא שיקפו בהרכבם החברתי ובמניעי עלייתם לארץ את הפרופיל של מאות אלפי העולים שהגיעו לישראל באותן שנים. הייתה זו קבוצה קטנה שהמוטיבציה שלה לעלייה מזכירה במובנים רבים את חלוצי העלייה השנייה והעלייה השלישית. ההיסטוריוגרפיה של תולדות ההגירה לארץ-ישראל הראתה זה מכבר שאמנם החלוצים היו מיעוט קטן ובלתי מייצג בקרב אוכלוסיית המהגרים שהגיעה לארץ בראשית המאה ה-20, אולם הם, מי שנשאו את הלהט האידיאולוגי, ביקשו להפוך את הפירמידה התעסוקתית וליצור את היהודי החדש ברוח המהפכה הציונית.

חלוצי העלייה מאמריקה הלטינית מזכירים בנקודות מסוימות את אותם חלוצים סוציאליסטים, מייבשי הביצות ומפריחי השממה. ואולם, אם חלוצי העליות הראשונות התוו את האתוס על פיו נהג היישוב שנים רבות, החלוצים מאמריקה הלטינית הגיעו למדינת ישראל כאשר על סדר יומה עמדו שאלות הרוח גורל אחרות. הלהט הציוני עמו הגיעו התאים לחברה היישובית 30 או 40 שנה קודם לכן, אולם לא היה רלוונטי לשיח של החברה הישראלית עם הקמת המדינה. למרות שהייתה זאת העלייה החלוצית הראשונה מאז תקופת העלייה השלישית, הם נבלעו ונטמעו בחברה הישראלית מבלי שהותירו חותם כלשהו, אפילו לא ברישומים הסטטיסטיים הרשמיים. מאמר זה בא לעשות צדק עם אותם עולים ולתת להם את המקום הראוי בהיסטוריוגרפיה. תולדות העליות לארץ-ישראל ומדינת ישראל אינן שלמות ללא קבוצה זו שעלתה, התיישבה והיכתה שורשים במדינת ישראל הצעירה.

הערות

- ¹ "יום קיבוץ גלויות", דפי עלייה, 7, תש"י, עמ' 13-20.
- ² דוד בן-גוריון, תש"י, "הגענו למיליון". דפי עלייה, 7, עמ' 3.
- ³ "יום קיבוץ גלויות", עמ' 44-47; יצחק רפאל, "יום קיבוץ גלויות", דפי עלייה, 7, תש"י, עמ' 8-12; "יום המיליון", דבר, 18.12.1949, עמ' 1; רפאל, 1981: 128-132.
- ⁴ 'שידורי ישראל'. דבר, 16.12.1949, עמ' 27.
- ⁵ יצחק רפאל, "יום קיבוץ גלויות".
- ⁶ רפאל, 1981: 129-130.
- ⁷ לגבי תקופת היישוב ראו לדוגמה: שילה, 1987; חלמיש, 2006. לגבי תקופת המדינה ראו לדוגמה: ליסק, תשנ"ט; הכהן, 1994: 365-486; פיקאר, 2013.
- ⁸ Sable, 1978; Elkin Laikin & Sater, 1990; Elkin Laikin, 1997, 1999; AMILAT, 1988, 1993, 1997, 2001, 2005, 2009, 2013.
- ⁹ Herman, 1984; Roniger, 1988: 63-72; Roniger & Jarochevsky, 1992: 39-49; Siebzechner, 2011: 389-414.
- ¹⁰ ראו למשל: בר-גיל, 2005; גולדפרב, 2006.
- ¹¹ סיקרון, <http://www.cbs.gov.il/sikron.htm> אוחר 12.11.2012; סיקרון, מ', ריאיון אישי.
- ¹² הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים, 1973, 1975.
- ¹³ דו"ח על הפעולות בשנים תש"ז-תש"א, מוגש אל הקונגרס הציוני הכ"ג.

¹⁴ 69 חוברות פורסמו מאז ראה אור באפריל 1949 הביטאון "דפי עליה" עד הדפסת החוברת האחרונה ביוני 1968.

¹⁵ לא קיימים נתונים על הרכב העולים משלוש בחינות אלו לכל השנים. משנת 1919 ואילך חילקה הסטטיסטיקה של הסוכנות היהודית את העולים לפי הנתינות וממאי 1925 גם לפי ארץ מגורים אחרונה. מ-1935 עד 1945 הסטטיסטיקה של ממשלת המנדט חילקה את העולים גם לפי ארץ לידה. החלוקה לפי ארץ הלידה של העולים שהגיעו מאז 1946 מופיעה בירחוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה של מדינת ישראל. ראו: גיל, תש"י, 30 שנות עלייה לארץ 1919-1949, דפי עלייה, 11, 3-75.

¹⁶ זכרין, תשכ"ד: 200-202.

¹⁷ זכרין, תשכ"ד: 201.

¹⁸ גיל, תש"י, דפי עלייה, 11, 3-75.

¹⁹ בר-גיל, 2005.

²⁰ מהתצפית. 50 שנה ל-10 סרטיפיקטים: [מבואנוס-אייס למפלסים], ארכיון מפלסים, 1995: 41.

²¹ משה קוסטרינסקי. סרטיפיקטים. 50 שנה ל-10 סרטיפיקטים: [מבואנוס-אייס למפלסים], ארכיון מפלסים, 1995: 65.

²² חיים קופלוף אל מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית. 6.12.1945, אצ"מ S6/3833; הלפרין (הרדן), 1950: 8.

²³ מנחם קצוביץ. בעת פרידה. 50 שנה ל-10 סרטיפיקטים: [מבואנוס-אייס למפלסים], ארכיון מפלסים, 1995: 38.

²⁴ עולים ארצה. שיחה עם אליהו טובה מקיבוץ אושה, בתוך: נתן, 1996: 7-10.

²⁵ נתן, 1996: 38.

²⁶ י. פלטיצקי. רשימות מן הצד (ידיעות פרשניות). 50 שנה ל-10 סרטיפיקטים: [מבואנוס-אייס למפלסים], ארכיון מפלסים, 1995: 37.

²⁷ גולדפרב, 2006: 39; נתן, 1996: 5; קיבוץ עין-השלושה יחוג ביום ב' עשור להתנחלותו. דבר, 29.9.1960, עמ' 6; הלפרין (הרדן), 1950: 36; בר-גיל, 2005: 63; Joselevich, 1957: 33.

²⁸ גולדפרב, 2006: 32, 36, 63; בר-גיל, 2005: 74, 119; פרקים בדרך התנועה. דבר, 27.2.1955, עמ' 3; נתן, 1996: 16-18.

²⁹ בר-גיל, 2005: 114-129.

³⁰ Joselevich, 1957: 37.

³¹ הלשכה מרכזית לסטטיסטיקה. העלייה לישראל 1948-1972, עמ' 18.

³² גיל, תש"י, דפי עלייה, 11, 3-75.

³³ גיל, תש"י.

³⁴ העולה הראשון מטרינידאד. הצופה, 11.4.1950, אצ"מ S71/205.

³⁵ במטרה לבחון את המקרה של "הנוער הבורוכובי" אספתי מגוון רחב של מקורות ראשוניים מתוך ארכיון התנועה הקיבוצית ביד-טבנקין אשר ברמת אפעל. בנוסף קיימתי תיעוד בעל-פה עם 22 אישים הקשורים לתולדות התנועה והמפלגה, ביניהם המזכיר הראשון של התנועה וחמישה מתוך שמונה חברי הגרעין הראשון שלה.

- ³⁶ 'צו די חברים פון משמר הנגב, פארן צענטראל קאמיטעט פון דער באראכאו יוגנט אין ארגנטינע, ב. איירעס, דעם 10 טון יולי 1947, אי"ט תיק 2, מיכל 14. ראו גם: די פרייע יוגנט, ביקור במשמר הנגב (מצודת בורוכוב). אפריל 1947, גיליון 2, עמ' 15-17; מכתב ממשמר הנגב, נובמבר 1947, גיליון 4, עמ' 7; יואל אשל, ריאיון אישי; דוד דוד, ריאיון אישי.
- ³⁷ די פרייע יוגנט, הכינוס הארצי של הבורוכוב יוגנט. יוני 1951, גיליון 30, עמ' 4.
- ³⁸ די פרייע יוגנט, חדשות מהתנועה העולמית ומקומית. נובמבר 1947, גיליון 4, עמ' 15.
- ³⁹ די פרייע יוגנט, פברואר 1951, גיליון 26, עמ' 6.
- ⁴⁰ די פרייע יוגנט, מגיע ג. חנוביץ. אוקטובר 1949, גיליון 13, עמ' 7.
- ⁴¹ אור שלום ואור חייקה, ריאיון אישי; כהן ראובן, ריאיון אישי; גלקר גיורא (גי'רמו), ריאיון אישי; רומנו רוסה, ריאיון אישי.
- ⁴² די פרייע יוגנט, מכתב ממשמר הנגב. נובמבר 1948, גיליון 7, עמ' 12.
- ⁴³ די פרייע יוגנט, יום אחד במשמר הנגב. מארס 1950, גיליון 17, עמ' 4-5.
- ⁴⁴ יוסל כץ נמנה על 53 מתנדבים מארגנטינה שהתגייסו לגדוד העברי בשנת 1918 ושירתו במסגרתו בארץ-ישראל. אחיו, פנייה כץ, נודע כאחד האינטלקטואלים הבולטים של השמאל היהודי בארגנטינה.
- ⁴⁵ די פרייע יוגנט, יום אחד במשמר הנגב. מארס 1950, גיליון 17, עמ' 4-5.
- ⁴⁶ מאת משה קיטרון אל דוד בן גוריון. תזכיר בנדון: יהדות דרום-אמריקה. 14.11.1952, אצ"מ, ארכיון אישי A494\11.
- ⁴⁷ מפלסים- היישוב הראשון של חלוצי דרום-אמריקה. דבר, 13.6.1949, עמ' 1.
- ⁴⁸ מרקוביצקי, 2002: 6-7; מח"ל – לטינו-אמריקאים בישראל. אצ"מ L62/80.
- ⁴⁹ א. ליון אל ל. האריס. 14.10.1048, אצ"מ, L62/80.
- ⁵⁰ Itzigsohn, 1969: 37-38
- ⁵¹ פנחס, האות ה-17 של קולונל פאטאקי. דבר, 22.5.1963, עמ' 4.
- ⁵² פנחס, האות ה-17 של קולונל פאטאקי. דבר, 22.5.1963, עמ' 4. ראו גם: Klich, 1988: 427-428.
- ⁵³ Itzigsohn, 1969: 39
- ⁵⁴ מאת אריה אשל אל דוד בן-גוריון. 17.2.1950, אה"מ ג-15\5558.
- ⁵⁵ התיישבות לוחמי מח"ל בישראל. אצ"מ L62/8.
- ⁵⁶ מלמן, 1979: 7.
- ⁵⁷ מלמן, 1979: 10.
- ⁵⁸ מלמן, 1979: 25.
- ⁵⁹ י. צור אל ו. איתן, ארגונה ועידודה של העלייה מארצות אמריקה הלטינית. 13.10.1949, אה"מ ג-13\5558.
- ⁶⁰ מלמן, 1979: 44.
- ⁶¹ מלמן, 1979: 45-46.
- ⁶² ארכיונו האישי של מ' קיטרון, אצ"מ, A494/1-52; ראו גם קיטרון, 2005.

⁶³ משה קוסטרינסקי, סרטיפיקטים. עמ' 64-65; מאת משה קיטרון אל דוד בן-גוריון, תזכיר בנדון: יהדות דרום-אמריקה; קיטרון, 2005: 201-195.

⁶⁴ משה קוסטרינסקי, אנו עולים מאמריקה הדרומית. *הדור*, 22.8.1949, אצ"מ S71\205. ראו גם: קוסטרינסקי, Adios América, אצ"מ, ארכיון אישי A 494\7.

⁶⁵ משה קוסטרינסקי, Adios América.

⁶⁶ קיטרון, 2005: 231.

⁶⁷ משה קוסטרינסקי, אנו עולים מאמריקה הדרומית. *הדור*, 22.8.1949, אצ"מ S71\205.

⁶⁸ קוסטרינסקי, אנו עולים מאמריקה הדרומית. *הדור*, 22.8.1949, אצ"מ S71\205.

⁶⁹ קיטרון, 2005: 239-243.

⁷⁰ משה קוסטרינסקי, Lo que parece un sueño (Una visita a Mefalsim), 5.9.1949, אצ"מ, ארכיון אישי A494\7.

⁷¹ כינוס יוצאי אמריקה הלטינית. *הדור*, 24.11.1949, אצ"מ, ארכיון אישי A494\7. ראו גם: כינוס העסקנים-יוצאי אמריקה הלטינית. 25.11.1949, עלון מס' 5(17), ארכיון מפלסים.

רשימת מקורות

תעודות ופרסומים רשמיים

דו"ח על הפעולות בשנים תש"ז-תש"א, מוגש אל הקונגרס הציוני הכ"ג, אב תש"א, אצ"מ K98 XXIII, עמ' 223.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (1973). *העלייה לישראל 1972-1948* (חלק א. נתונים שנתיים). ירושלים.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (1975). *העלייה לישראל 1972-1948* (חלק ב. הרכב לפי תקופות עלייה). ירושלים.

מקורות משניים

בר-גיל, ש' (2005). *בראשית היה חלום: בוגרי תנועות הנוער החלוציות מאמריקה הלטינית בתנועה הקיבוצית 1967-1946*. באר-שבע: מכון בן-גוריון.

גולדפרב, פ' (2006). *הגרעין הלטינו-אמריקני הראשון של השומר הצעיר בנגבה 1946-1949: הגשמת אידאל. גבעת חביבה: יד יערי*.

הכהן, ד' (1994). *עולים בסערה: העלייה הגדולה וקליטתה בישראל, 1953-1948*. ירושלים: יד יצחק בן-צבי. זכרון, ש' (תשכ"ד). *דרך ארגנטינה לארץ-ישראל*. בתוך: י' ארז (עורך), *ספר העלייה השלישית*. תל-אביב: עם עובד.

חלמיש, א' (2006). *במרוץ כפול נגד הזמן: מדיניות העלייה הציונית בשנות השלושים*. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.

ליסק, מ' (תשנ"ט). *העלייה הגדולה בשנות החמישים, כישלוננו של כור ההיתוך*. ירושלים: מוסד ביאליק.

מרקוביצקי, י' (2002). *מח"ל - מתנדבי חוץ לארץ במלחמת העצמאות*. ירושלים: מרכז ההסברה.

סיקרון, מ' (1957). *העלייה לישראל 1948 עד 1953*. ירושלים: מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

פיקאר, א' (2013). *עולים במשורה: מדיניות ישראל כלפי עלייתם של יהודי צפון אפריקה, 1951-1956*. באר-שבע: מכון בן גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

רפאל, ד' (2007). *לגיונים מארגנטינה: מתנדבים לגדוד העברי במלחמת העולם הראשונה: פרקי חיים*. גבעת חביבה : יד יערי.

שילה, מ' (1987). טובת העם או טובת הארץ? יחסה של התנועה הציונית לעלייה בתקופת העלייה השנייה. *קתדרה*, 46, 109-122.

AMILAT, (1988, 1993, 1997, 2001, 2005, 2009, 2013). *Judaica Latinoamericana*, Vol. I-VI, Editorial Universitaria Magnes, Jerusalem.

Elkin Laikin, J. (Ed.). (1997). *Bibliography of books and articles in Latin American Jewish studies, 1991-1996*. Michigan.

Elkin Laikin, J. (1998). *The jews of Latin America*. New York: Holmes.

Elkin Laikin, J. (1999). Recent publications in Latin American Jewish studies. Current bibliography of Latin Jewish studies 1997-1998. Michigan.

Elkin Laikin, J., & Sater, A.L. (Eds.). (1990). *Latin American Jewish studies: An annotated guide to the literature*. New York: Greenwood Press.

Herman, D.L. (1984). *The Latin American community of Israel*. New York: Praeger.

Klich, I. (1988). Latin America, the United States and the birth of Israel: The case of Somoza's Nicaragua. *Journal of Latin American Studies*, 20(2), 389-432.

Roniger, L. (1988). The Latin American community of Israel: Some notes on Latin American Jews and Latin American Israelis. *Israel Social Science Research* 6(1), 63-72.

Roniger, L., & Jarochovsky, G. (1992). Los Latinoamericanos en Israel: La comunidad invisible. *Reflejos*, 1, 39-49.

Sable, M.H. (1978). *Latin American Jewry: A research guide*. Cincinnati: Hebrew Union College Press.

Siebzehner, B. (2011). Un imaginario inmigratorio: Ideología y pragmatismo entre los latinoamericanos en Israel. In: H. Avni et al. (Eds.), *Pertenencia y alteridad: Judíos en/de América Latina, cuarenta años de cambios*. Madrid.

ספרי זיכרונות ועדויות

הלפרין (הרדן), ד' (1950). *מפלסים, היסטוריה של גרעין*. ירושלים: ההסתדרות הציונית העולמית.

מלמן, מ' (1979). *ראשיתו של כפר ארגנטינה: ניר-צבי, ליובל ה-25 לניר-צבי*. תל-אביב.

נתן, א' (עורך). (1996). *ניצני עין השלושה: הגרעין הראשון של "הנוער הציוני" מאמריקה הלטינית: התהוותו, מאבקיו וחלליו*. עין השלושה : ארכיון קיבוץ עין השלושה.

קיטרון, נ' (2005). *בין שלוש יבשות: חיי משה קיטרון*. ירושלים: כרמל.

רפאל, י' (1981). *לא זכיתי באור מן ההפקר*. ירושלים: עידנים.

Itzigsohn, J.A. (1969). *Una experiencia judía contemporánea: Memorias y reflexiones*. Buenos Aires: Editorial Paidós.

Joselevich, M. (1957). *Jornadas pioneras: Apuntes para una historia del movimiento jaltziano de América Latina*. Jerusalem: Keren Kaiémet Leisrael.

תיעוד בעל-פה (ראיונות אישיים)

אור חייקה. 26 ינואר 2008.

אור שלום. 26 ינואר 2008.

אשל יואל. 22 יולי 2008.

גלקר גיורא (גיז'רמו). 26 ינואר 2008.

דור דוד. 13 אפריל 2008.

כהן ראובן. 13 אפריל 2008.

סיקרן משה. 23 אוקטובר 2009; 3 דצמבר 2010.

רומנו רוסה. 4 מאי 2008.